

Gróh Gáspár

A felértékelt múlt

I.

Kíváncsian kezdtem Kerékygártó T. István dolgozatának olvasásához, mert a címéből kiérezhető felelős aggodalom, amivel társadalmunk gondjaihoz közeledik, az egyetlen olyan vonzó magatartásforma, amely nem a mai pártpolitikai csatározások között keres alternatívákat a jövő felé. A leértékelt jövő című írást forgatva azonban mindinkább zavarba estem, majd egyre bosszúsabban láttam, hogy ezzel a tanulmánnyal nincs mit kezdenem. Kerékygártóval ugyanis nem tudok egyetérteni, de vitatkozni sem igazán. Fejtegetéseiből alapvetően hiányzik a rendszer, okfejtései hipotézisből ívelnek hipotézisbe, tételeit jobbra csupán deklarálja, de nem bizonyítja. Ráadásul mindez alapvetően a politikai zsurnalizmus által kijelölt koordinátarendszerben rajzolódik ki, s így nem a valóság a gondolatok próbaköve, hanem a mai magyar társadalom különböző köreibben

kialakult kvázi-politikai hiedelemrendszer. Sajnos éppen az, ami ezt a világot olyan reménytelenül agyon ideologizálttá teszi, s amelyik a valós történésekkel szemben olyan önmagukból táplálkozó normarendszert állít, amivel szemben a realitás mindig alulmarad.

Nem az a baj, hogy Kerékygártó dolgozata spekulációra épül, hanem az, hogy mint spekuláció is meddő. Szervesen következik ez abból, hogy Kerékygártót nem a társadalomkutatói szenvedély mozgatja tanulmánya írásakor, hanem rossz társadalmi közérzete, ami sokkal inkább jelent valamiféle lírai viszonyt tárgyához, mint az amúgy nem feltétlenül kötelező távolságtartó objektivitást. Eközben azonban olyan eszközrendszerrel dolgozik, amely azt a látszatot kelti, hogy a valóság tárgyilagos feltárását végzi. A végeredmény: sem a valóságnak, sem a lírának meg nem felelő álelemzés, amelyben különböző motivációjú fejtegetések kapcsolódnak

össze - többnyire ott, ahol logikájuk megtörik.

II.

A tanulmány a lírai szituáció felvázolásával indul. "Csak az esztelen optimizmus tagadhatja a jelen komor realitását, mint ahogyan csak a jövőbe vetett esztelen bizalom alapján hihető, hogy néhány esztendőn belül minden jobbra fordul." Ez persze igaz, éppennyúgy, mint pl. az az állítás, hogy aki esős időben nem húz kalucsnit, azt kockáztatja, hogy a zoknija átnedvesedik. Kiindulópontként tehát az esztelenség jelenik meg, s hogy a dolog mégis kínáljon valamiféle alternatívát, rögtön két változatban. Az így fölvezetett alternatívák azonban csak hamisak lehetnek. Megjelenik, ráadásul mint hipotézis, tehát sokszorosán elbizonytalanítva és minden konkrét tartalomtól, uram bocsá definíciótól eloldva, néhány politikai tényező, amelyeket Kerékgyártó sem fogalmilag, sem praktikusán nem definiál, ami a továbbiakban a tanulmányt végigkísérő pontatlanság és homály döntő oka.

A szerző által teremtett esztelenül reménykedő vagy hasonlóan reménytelen figurák illúziók rabjai. Téveszmék magyarázatára történik ugyan egy kísérlet, de bonyolult nyelvi kódját csak hipotetikusan lehet feloldani, ami nem feltétlenül az olvasó feladata. "Az illúzióik kiváltója semmi mással nem magyarázható, mint azzal a kínzó bizonytalansággal, mely a megélt jelenből táplálkozik." A magam részéről a szerzőtől azt vártam volna, hogy az illúzióknak vagy a kiváltóját,

vagy a magyarázatát kínálja nekem. Ő azonban a kiváltót magyarázza, amit már csak azért sem igazán értek, mert a szöveg szerint az a bizonytalanság, ami táplálkozik, mégpedig a megélt jelenből. Az illúziók azonban objektíve önmagukban is bizonytalanok. Ha viszont bizonytalanságból táplálkoznak, akkor adekvát élménynek tekinthetők, és talán nem is illúziók. Ha azonban a jelen az alapjuk, akkor a bizonytalanság a jelen koré, így viszont nem a lírai hőst kellene elemezni, hanem azt, amiben élünk. Akkor viszont a valóságot mégsem tekinthetjük illúzióknak. Egyébként, ha nem társadalmomelemzősdit játszunk, szívesen időzöm magam is annál a gondolatnál, hogy az élet álom... Mindez kötözködésnek tűnhet. Sajnos, a fogalmi és nyelvi pontatlanság Kerékgyártó tanulmányának szinte minden pontján érzékelhető, ezért nem lehet átsiklani fölötte. Már csak azért sem, mert Kerékgyártó olyan társadalmi gondok motiválják, amelyek a tanulmányban való megjelenési formájuk esetlegességétől eltekintve, széles körben meghatározzák a demokratikus Magyarország 1989-ben megindult kialakulásáról alkotott képet, és a folyamat egészét is befolyásolják. Vagyis, bár Kerékgyártó a maga teremtette fantomokkal hadakozik, ezek ettől függetlenül még léteznek. Ahogyan azonban ő számol be róluk, az valójában valómásos formát igényelt volna. A dolgot ugyanis arról szól, hogy a szerző hogyan döbben rá arra, hogy a dolgok bizony bonyolultak, s egy társadalom tudat- és gesztusrendszere, magatartásformái és nem utolsósorban

gazdasága nem változik meg olyan gyorsan, ahogyan az államforma vagy a politikai intézményrendszer átalakítható. Ezek a felismerések még akkor is evidenciák, ha nagyon sok illúzió élt és él róluk ma is.

III.

”Nem kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás a társadalom új legitimációs rendjét teremtette meg. Akik vették a fáradságot, hogy szavazni menjenek, a totalitarizmust utasították el. Valójában egyetlen szavazati aktussal.” A stílus: a szerző szó-választása mutatja, hogy nem érzékeli a tényleges folyamatokat, hanem bizonyos bejáratott gondolati mechanizmusok önmozgásával szembesít bizonyos valóságelemeket. Eszerint az állampolgárok számára fáradtság a totalitarizmus elutasítása. S nem választani, hanem szavazni mentek két éve...

Hogy valami nem kétséges vagy esetleg mégis az, az nem a deklarációktól függ. Az okfejtés felépítése is lehet független attól, hogy az elején van-e negáció vagy nincs.

Mindenesetre azokat a Kerékyártó által a korábbiakban megfogalmazott bizonytalanságot ez a mondat a következő formában fejezhetné ki: ”Kétséges, hogy a két éve lezajlott szabad választás megteremtette-e a társadalom új legitimációs rendjét, s azok akik elmentek szavazni, valóban – egyetlen szavazati aktussal! – elutasíthatták-e a totalitarizmust?” Ha jól fejtem Kerékyártó szövegét, a kérdés számára is éppen ez. Tanulmányának egésze ugyanis éppen erről szól. Ha meditációját nem pusztán a politikai retorika határoz-

za meg, akkor számára is egyértelmű: a társadalom mai képét az határozza meg, amit örökölt. És nem csupán az elmúlt négy évtizedből, hanem mindabból, ami a magyar modernizáció immár majd másfélszáz éves történelmi vajúdasából származik. Mindenekelőtt abból a sajátos skizofréniából, ami szintén akar polgári társadalmat építeni. Éppen ezért nagyobb gondot fordít a saját deklarált céljaival szembeni túlélési stratégiája kialakítására, mint megvalósításukra. A magyar politikai élet számára a több lábbon állás ebben a magatartásban formálódik meg, aminek kifejezési formája az eltökélt, erkölcsi normaként is megjelenő ellenzékiesség. Diktatúrák idején ez segíti a túlélésben, demokráciában ez tolja a diktatúra felé. A mai helyzetben mindez kevésbé látványosan van jelen, mert az 1989-ben bekövetkezett fordulat nem belső fejlődés eredménye volt, hanem az országot korábban integrálni akaró (bizonyos értelemben részlegesen valóban integráló) birodalom összeomlásából adódott. Ez pedig azt is jelenti, hogy a társadalom számára hiányzanak azok a kulcsfontosságú élmények, amik a fordulatot személyes ügyként teszik nyilvánvalóvá. Ebből származnak aztán azok a félelmetes aránytévesztések, amiknek révén nagy társadalmi élményként jelenik meg egy taxisblokádnak vagy egy médiaügyben zajlott tüntetés. Ez a társadalom változatlan formában hordozza a diktatúrában kialakult személyiségstruktúrákat, a lakosság ki nem fejlődött vagy elsorvadt polgári öntudatának terhét, a régióinkban általános, tradicionális

politikai iskolázatlanságot, annak a szellemi infrastruktúrának a kialakulatlanságát, ami a demokrácia igazi tartalommal való megtöltéséhez szükséges és még sorolhatnánk tovább azokat a gondokat, hiányokat, amik a mai helyzet zavarait, botránnyait meghatározzák és előhívják. Vagyis a totalitarizmus jelképes elutasítása, a demokrácia verbális igenlése éppen az előbb említett, a jelent és jövőt részleteiben és egészében meghatározó, tényleges vonásokban még nem hozhatott átfogó változásokat. Éppen ezért teljességgel megalapozatlanok, és csak a veszélyes társadalmi illúzionizmus erősítésére alkalmasak azok a kijelentések, amiknek a fordulat körüli eufória, a felszabadulás ünnepi érzése kiváltotta, de a valóságban soha vissza nem igazolt ábrándok jelentik a viszonyítás alapját.

IV.

Kerékyártó szerint "az évtizedeken át elfojtott természetes igény az önrendelkezésre hihetetlen erővel tört felszínre; sorra születtek a civil társulások a legkülönfélébb érdekek alapján." A helyzet azonban más volt. Eltekintve attól, hogy ezeknek a civil társulásoknak, egyáltalán a civil társadalom mítoszának más jelentése van egy diktatúrával, illetve egy monolitikus hatalmi rendszerrel szemben, mint egy demokratikus struktúrák között élő társadalomban, a szomorú tény az, hogy azok a képességek, amiket évtizedeken át nem használtak, menthetetlenül elsorvadnak. Vagyis annak ellenére, hogy voltak, talán nem is kevesen, akikben az önrendelkezés

igénye hihetetlen erővel lobogott, a magyar társadalmat nem ez jellemezte. A szisztematikusan kialakított politikai közöny, a valóságos közösségképzés minden eszközzel való akadályozása a Kádár-korszak egyik meghatározó és nem is eredménytelen belpolitikai törekvése volt. A közöny legitímálta hatalmi struktúrából egyebek között a közöny is velünk maradt. Abban, hogy "az önszerveződő közösségek egyre-másra kiürülnek" ennek is döntő szerepe van. Kerékyártó szerint azonban a fő ok "a hatalom központosulása". Ez a feltételezés mindennapos. Ámbár ezeknek a civil kezdeményezéseknek éppen az az egyik legfőbb oka a létezéshez, hogy nem a hatalommal szemben, hanem az adott – akár demokratikus – hatalmi struktúra mellett kínálnak alternatívát. Ez pedig azt jelenti, hogy a hatalom mozgásformái érdemben nem befolyásolhatják, sőt éppen a központosulás adhat különös létjogosultságot nekik. Ennek fölmérése azonban az ilyen mozgalmak fő szervezőit korábbi elképzeléseik felülvizsgálatára, tevékenységük kritikus elemzésére kellene, hogy ösztönözze. Ez kétségkívül megrendítően nehéz feladat, aminél sokkal könnyebb egy sajátos ellenségkép kialakítása.

V.

Kerékyártó szerint "egyáltalán nem elképzelhetetlen, hogy a tömeges állampolgári csalódottság következtében az 1994-es esztendő meglepő fordulatot hoz. Akár abban az értelemben is, hogy a súlyos zavarokkal küsz-

ködő hatalmi rendszert ugyanolyan módon utasítják el, mint az előzőt." Tulajdonképpen ez az a pont, melytől már csak a szakmai mazochizmus olvastatta velem tovább a tanulmányt. Amiben persze én is hibás vagyok, hiszen a társadalmi mozgások elemzésében alapvetően mások a kiindulási pontjaim, mint Kerékgyártónak...

Az én olvasatomban az elmúlt években alapvetően másként történtek a dolgok, mint ami Kerékgyártó fejtegetéseiből rajzolódik ki. Úgy vélem: a magyar társadalom a választásokon nem utasított el egy korábbi hatalmi rendszert. Amit az már önmagában is bizonyít, hogy a szó valódi értelmében vett választásokra csakis annak bukása után kerülhetett sor. Másrészt, ha Kerékgyártó az évszámmal a következő választásokra céloz, akkor azt feltételezi, hogy egy esetleges kormányváltás parlamentáris úton következik be. Ez viszont azt jelenti, hogy nem következett be fordulat éppen a változás eddigi leglényegesebb eredményében, a képviseleti demokráciának, mint a diktatúrát fölváltó politikai formációnak meghatározó voltában. Azaz: nem következik be újabb rendszerváltás. Ha viszont - bár ez az eshetőség csupán Kerékgyártó gondolat- és mondatfűzésének lazasága, és nem az ideológiájáról alkotható összbenyomás miatt vethető fel -, egy más típusú hatalomátvételre céloz, akkor az "ugyanolyan módon" történő elutasítás kritériuma nem valósul meg. Mindebből egy dolog tetszik ki bizonyosan: hogy Kerékgyártó nem tesz különbséget a kormány és a társadalmi rendszer között. Szívesen ír hatalmi

struktúráról, amiről sohasem derül ki, hogy az alkotmányosan rögzített módon rögzített parlamentáris demokráciáról, vagy az ebben a keretben végrehajtó szerepet kapott kormányról szól. E különbségtétel nélkül pedig értelmezhetetlenek a fejtegetései.

Vannak azonban olyan mondatai is, amikkel az általános érthetlenségen kívül is fölbukkannak logikai bakugrások. "Mivel a politikai apátia szemmel láthatóan terjed, a teljes kiúttalanság érzése növekszik, az előbb-utóbb bekövetkező hatalmi átrendeződéssel mindenképp számolnunk kell." Hogy az apátiából hogyan lesz átrendeződés, arról annak ellenére nincs szó, hogy itt is valós gondra figyel föl Kerékgyártó. Az apolitikusság és antipolitikusság közötti különbségtétel azonban itt is elengedhetetlen, mint ahogyan a demokratikus kormányzattal és magával a demokráciával való elégedetlenség sem ugyanaz. A kettő közti különbségtétel azonban a magyar társadalom talán legfontosabb feladata: ahogyan nem engedhető meg, hogy a kormányzat azonosítsa magát a demokráciával, ugyanúgy elfogadhatatlan és többnyire rejtett restaurációs ösztönök fejeződnek ki abban, hogy ezt az ellenzék tekintse monopóliumának. Ugyanez természetesen érvényes a Kerékgyártó által is sokat emlegetett civil szférára is.

VI.

Külön fejezet Kerékgyártó tanulmányában a mai kormány és az azt meghatározó pártok bírálata. Nehéz nem vitába szállni kijelentéseivel, amiben a legjellegzeteseb-

ben keverednek össze a vádak és a bizonyítékok, vagyis inkább az válik meghatározóvá, hogy az objektivitás jegyében, de a bizonyítás belső igényének minimuma nélkül fogalmazódnak meg a napi politikában és a publicisztikában uralkodóvá vált vádak. Ez a preconcepciós ítélkezési gyakorlat pontosan azt a Kerékgyártó által is kárhoztatott magatartásformát testesíti meg, mely szerint "az állampolgári magatartás ... az elégedetlenséghez fűződő jogban merül ki". Önmagában az elégedetlenség nem rossz mozgatóerő, hiszen az állampolgárnak, aki képviselést egy szabad választáson biztosította, a választások között a hatalom ellenőrzése nemcsak joga, hanem feladata is. Vagyis nem egyetértését vagy dicséretét, hanem elégedetlenségét kell kinyilvánítania, és annak okait kell kifejeznie. Mindez azonban azzal a felelősséggel jár, hogy ezt lehetőségeihez képest pontosan kell kifejeznie, elégedetlensége tehát nem menti fel mint állampolgárt a dolgok tárgy-szerű elemzésének kötelezettsége alól. Ehhez viszont nélkülözhetetlen az, hogy különváljanak a tények és a ráfogások, a kormányzati döntésekben kifejeződő tényleges tendenciák és a pártpolitikai harcok propaganda elemei. E különbségtétel nélkül a felelőtlen vagdalkozás birodalmába juthatunk, ahol már nincs semmi szükség a tényekre. Ha valaki a politikai illúziók világát úgy kutatja, hogy saját elképzelései is ezen a birodalmon belül maradnak, akkor ezek a spekulációk is bőven elegendőek mutatós okfejtések létrehozására.

VII.

Fontos elem a mai politikai propaganda-háborúban a népi-nemzeti-popularista minősítés osztoztatása, függetlenül a minősített tényleges magatartásától. Ebben még az sem akadály, hogy a kormányzatot egyidejűleg vádolják, alkalmanként ugyanonnan, a szociális érzékenység hiányával és populizmus-sal, noha a kettő, éppen legfontosabb elemeiben kizárja egymást. A mai magyar politika és gazdaság paradoxona, hogy a működőképesség megőrzésével egyidőben kell egy mélyreható átalakítást végrehajtani. Ez tagadhatatlanul közös érdek, ebben a célban az ellenzék és a kormány lényegében egyetért, még akkor is, ha erről szemérmesen hallgat. Nem véletlen, hogy a meghatározó politikai erők eddig nem éltek a szociális demagógia, de még a radikális érdekvédelmi fellépés eszközével. Pontosan tudják ugyanis, hogy az átalakulásnak ára van. A fogyasztás stagnál vagy csökken, a munkanélküliség nő. Ilyen körülmények közt a populizmusnak, mint kormányzati magatartásnak nem lehet tere. Ezt éppen a kései Kádár-rendszer bizonyította, amikor tétova, saját "merészségétől" mindig visszarettenő reformtörekvéseivel előidézte az ország gazdasági összeomlásának közvetlen veszélyét. De populizmuson valójában nem is ezt szokás érteni. A maga módján ez a kifejezés a kommunista párt-ideológusok egykori "narodnyik" vádjának korszerűsített formája. Nem gazdasági vagy politikai áramlatra, különösen nem kor-

mányzati lépésekre, hanem az ideológia, a kulturális élet egyik áramlatára utal. Ráadásul egy olyan áramlatra, aminek kormányzati befolyása nem is igazán jelentős. A népi-nemzeti ideológia azonban mindeddig a művelődésügyön kívül nem tett szert számottevő befolyásra, legfeljebb a koalíció pártjainak politizálására gyakorolt stiláris hatást. Ezt populizmusnak nevezni nem más, mint párt-politikai ihletettséggű elméleti farkasvakság. Vagyis semmilyen tényleges kormányzati intézkedéssel nem bizonyítható efféle törekvések létezése sem. Más kérdés persze, hogy a pártokon belül kifejeződő társadalmi elégedetlenséget milyen politikai erők fűtik, milyen ambíciók állnak mögöttük. Ez azonban feltétlenül külön elemzés tárgya lehet, és sem a kormányzat tevékenységének, sem általában a hatalmi intézmények működésének áttekintésében nem játszhat szerepet, tekintve hogy azokra mindeddig nem gyakorolt érdemi hatást. Azaz a társadalom valódi életét nem indokolt összekeverni a politikai ideológia folyamataival. Mindebből pedig egyenesen következik, hogy az ebből a félreértésből származó félelmek más szférába tartoznak, s hogy az ilyen teoretikus fejtegetésekre, mint elméleti alapra épülő következtetéseknek döntően propagandisztikus jelentősége van csupán. Ha erről a kérdéskörrel Kerékgyártó nem csupán a hiedelmek szintjén tájékozódna, arra is rá kellene döbbernien, hogy a populistának nevezett, magát népi-nemzeti elkötelezettségűnek tekintő csoport valójában nem a magyar közgondolkodás alakulásában olyan nagy szerepet betöltő népi mozgalom

hagyományait folytatja, tehát nem annak az eszmeiségnek mai megjelenítője, amit a legteljesebben Németh László, Bibó István, Ilyés Gyula testesített meg. Ebben az félcélmetes, hogy a propagandisztikusan eltúlzott félelem bizonyos marginális jelenségektől, azokból valóságos erőt fejleszthet. Éppen ezért a helyzetelemzés ártatlan műfaja országos hisztériák kifejlődésének is részévé válhat. Gondoljunk arra, ahogyan a Torgyán-jelenség kibontakozott: a hangoskodása körüli botrányszag reklámértéke, az általa képviselt eszméknek tulajdonított befolyással való fenyegetettség érzésének kialakulása máig hatóan jelen van a közgondolkodásban, még akkor is, ha az ő lejáratódása miatt az a politikai bázis, amire építkezett, most más vezért keresett magának. Olyat, aki magának nem ilyen sereget kívánt. Vagyis a túlhiszterizált, agyon korcografált félelem mindentől, ami nemzeti, éppen ennek az eszmének szélsőségeit erősíti.

Ráadásul amit Kerékgyártó népi-nemzetinek nevez, valójában egy konzervatív, nacionalista színezetű, nosztalgikus ideológia, aminek hangos, de nem túlságosan nagy táborában túlteng a pátosz és a retorika, alkalmanként a demagógia. Önnön ellentmondásai meghatározta dinamikája szerint ez az áramlat egyébként mind láthatóbban kormányellenessé válik, ahogyan azt a koalíció második legnagyobb pártjának zaklatott története, már be is bizonyította. De éppen ez a történet nyugtathatná meg mindazokat, akik ebből az irányból éreznek fenyegetést. Ez a magatartásforma önmagát szigeteli el, mert a

mögötte álló eszmerendszer kategóriái nem alkalmasak a mai helyzet, folyamatok leírására. Arról nem is szólva, hogy hiányzik belőle az a szociális, plebejus töltet, ami valamilyenkor a "népi" jelzőben jelent meg. Ennek következtében bázisa megmarad a középrétegen belül, és ebből adódóan nem lesz képes sohasem olyan tömegeket megmozgatni, hogy az valóban kimozdítsa a politikai centrumot ma elfoglalt helyéről.

Mindez egyúttal annak az állításnak a képtelenségét is bizonyítja, hogy "az sem elképzelhetetlen, hogy a központosító nemzetállam egy etnocentrikus nemzeti sorsközösség mítoszának jegyében újra uralni akarja a civil társadalmat és a kultúrát". Az igazi törésvonal a mai magyar társadalomban nem népi-nemzeti kontra demokratikus-civil eszmeiség, hanem a parlamentáris demokrácia elfogadása és elutasítása között húzódik. Sajnos ezt a törésvonalat a politika belső harcai nem hagyják kellően tudatosítani, a politika zárt világában kialakuló személyes konfliktushelyzetek, a politikai élet öngerjesztő feszültségei gyakran elfedik az összetársadalmi gondokat, még akkor is, ha bennük valóban messzebb gyökerező feszültségek, valódi problémák fejeződnek ki. Mi sem jellemzőbb, mint az, hogy média-ügyben több tízezres tömegeket lehet mozgósítani akkor, amikor az ország lakosságának elemi érdekeit és nemzeti szuverenitását sértő Duna-ügyben százak, legföljebb ezrek vonulnak fel.

VIII.

A politika öngerjesztő konfliktusrendszere a társadalom egészében jelentős feszültséget indukál, a hatalmi szféra által egyetemlegesen viselt felelősség azonban összehasonlíthatatlanul kisebb szerepű, mint a gazdasági helyzet drámai átalakulása miatti elégedetlenség. Az a tétel azonban, amire Kerékgyártó István jut, képtelenségével egyenesen megdöbbentő. Ezt írja ugyanis: "a gazdaság piacelvű átalakítása ugyan mindenképp kívánatos, de ha ezzel egyidejűleg nem mérséklődik a társadalom széles rétegeinek elnyomódása, a *tekintélyuralmi* törekvések terjedése megállíthatatlan."

Mármost: a piacgazdaság a mai Európában nem egyeztethető össze tekintélyelvű politikai hatalmi berendezkedéssel. Kerékgyártónak is pontosan kell tudnia, hogy a mai nemzetközi kapcsolatrendszerben egy ilyen berendezkedést Magyarország pénzügyi, gazdasági, de még a politikai helyzete sem tesz lehetővé. (Amit, egészen más modellben az is bizonyított, hogy az előző rendszer bukását belülről előkészítő folyamatban döntő szerepe volt annak, hogy a gazdaság és politika folyamatos ellentmondásba került. Nem utolsósorban azért, mert a piaci mechanizmusok felé mozduló gazdaság folyamatosan szembekerült a monolitikus politikai irányítási rendszerrel.) Ami a tekintélyuralmi ambíciókhoz szükséges tömegebázis jelenlétét illeti: ennek létrejötte kétségkívül valós elvi lehetőség. Csakhogy a demokráciában amúgy járatlan tömegek ilyen célra való megnyerése mellett semmiféle érv nem szól, s a magyar-

országi hagyományok azt bizonyítják, hogy a szélsőségeknek nincs esélyük a hatalom megszerzésére. Másfelől ellentmond ennek az is, amit Kerékyártó is leszögezett: a nagyfokú politikai apátia eleve nem kedvez a tömegek mozgósításával operáló akár valóban populista vagy tekintélyelvű törekvéseknek.

IX.

Kerékyártó, ahogyan a politikai publicista túlnyomó többsége, összetéveszti a politikusi és politikai magatartásformákat és törekvéseket. Leírja, hogy a mai "hatalmi struktúrát az önteltség és a csalhatatlanság képében megjelenő merevség jellemzi, mely éppen úgy megnyilvánul a liberalizmusellenességben, mint a populista ideológiák rejtett kultiválásában." Túl azon, hogy az önteltség és a csalhatatlanság aligha olyan kategóriák, amikkel egy hatalmi struktúra működése leírható lenne, a merevség, a csalhatatlanság és önteltség nem azok a viselkedési formák, fölmutatható erkölcsi és stílusjegyek, amikkel egy populista operálhat. De nem is ez az ellentmondás a döntő, hanem az, hogy ebben a gondolatmenetben ismét a "hatalmi struktúra" fogalmi tisztázatlansága a meghatározó. Amennyiben ez a politikai szféra egészét jellemzi, akkor a vélelmezett magatartási formákkal összefüggést feltételező ideológiai törekvések listája korántsem teljes. Ugyanis a hatalom mai természetrajzához tartozik, hogy a parlamenti ellenzék, sokszor akarata ellenére ugyan, de részese annak a struktúrának, amelyben a döntések megszületnek. De a hatalmi struktúra nemcsak a Parlamentet és

a kormányt jelenti, hanem a helyi ügyekben döntő önkormányzatokat is. Márpedig a lakosság közérzetét, a politikai változásokról, általában a hatalomról, politikáról, demokráciáról alkotott képét ez, mivel többször találkozik vele, talán még az országos politikánál is erősebben befolyásolja. Arról azonban, hogy itt mi történik, a régi és az új arrogancia hogyan hódít, hogyan őrződnek meg az előző rendszerben szerzett hatalmi monopóliumok, milyen korrupciós folyamatok zajlanak, a korábbi nomenklatúra hogyan transzformálja bürokratikus és informális kapcsolatait gazdasági hatalommá, nem sokat tudunk, mert az országos nyilvánosságba csak ritkán csatolódik vissza a hatalomnak ez a helyi pólusha. Ennek figyelembevételével azonban ma politikai elemzést írni vétkes felszínesség.

Vannak persze a felszínességnek olyan elemei is, amelyek csak a bulvárlapok szintjén szokásosak, természetesen eltekintve a közvetlen pártpolitikai csatározásoktól, amelyek szintén nem elsősorban megoldás felé mozdulást, hanem a propaganda hatás növelését célozzák. Kerékyártó "remélt és ígért" gazdasági felemelkedésről ír. Hogy ki mit remélt, az persze fontos kérdés, de rövid távon felemelkedést felelős politikai tényezők nem ígértek! Sőt, éppen a miniszterelnök volt az, aki kormányát kamikázé kormánynak nevezte, és határozottan kijelentette, hogy igen nehéz évek következnek. Kerékyártó a magyar gazdaságról érdemben semmit sem mond, tökéletesen figyelmen kívül hagyja annak belső történéseit. Emiatt vádjai megalapozatlanok, néhány retorikus szólamtól eltekintve bizo-

nyítékai nincsenek, amit a gazdaság válságáról mond, a valós folyamatokkal semmiféle kapcsolatot nem mutat. Egyszer úgy fogalmaz, hogy a "nemzetgazdaság feltartóztatatlan romlása, a szociális feszültség éleződése a parlamentáris demokráciától való elfordulást váltotta ki", máshol "az állampolgárokat elszegényítő politika" következményeiről elmélkedik. Végezetül odáig jut, hogy "szociális piacgazdaság címén a gazdaság felbomlásának, a szociális gondoskodás marginalizálódásának vagyunk tanúi". A gazdaság és a szociális helyzet kétségkívül igen lehangoló képet mutat. "A civilizált országokban réges-rég felismerték a gazdaság és a szociálpolitika közötti szoros kapcsolatot, miközben nálunk éppenséggel ellenkező előjelű folyamatok zajlanak." Szép mondat, egyetlen baja, hogy nem igaz. Gyakorlatilag a magyar költségvetés kritikus pontja éppen a szociális kiadások körül van, súlyos deficitjének ez a döntő tétele, és ezt a parlament és a kormány tudatosan vállalja. Sajnos, a gazdaság és a szociálpolitika nemcsak a szükségletek, hanem a lehetőségek szintjén is összefügg. Hosszabb elemzésre itt nincs hely, az azonban biztos: hogy Magyarország mindaddig el tudta kerülni a nagy társadalmi robbanást, meg tudta őrizni politikai és gazdasági stabilitását, azért az mégiscsak azt bizonyítja, hogy a szociális védőháló használhatónak bizonyult. Mindez nem jelenti azt, hogy a gazdaság vagy szociálpolitika minden szempontból kifogástalan, vagy hogy örök időkre szolgáló példa lehetne. Jónéhány szükséges lépés

késik, jónéhány a feltétlenül szükséges minimumnál nagyobb felfordulással jár.

X.

Külön fejezet a gazdaság "szétverésének" ügye. Anélkül, hogy alaposabban elmélyülnénk a kérdésben (amely még a szakértők számára is meglehetősen zavaros), néhány alapvető tényt feltétlenül figyelembe kell venni. A magyar gazdaságban a nyolcvanas-kilencvenes évek fordulóján általános válsághelyzet alakult ki. A legszembeötlőbb a pénzügyi vagy adósságválság volt, aminek megoldása ekkorra már reménytelennek tűnt, hiszen csak a forint sorozatos leértékelésével lehetett elérni olyan export teljesítményt, ami a kamatterhek fizetését még éppen hogy biztosította. Ez, a nyolcvanas években kialakított politika alapozta meg a rendszerváltozás elején bekövetkezett gyorsuló inflációt. De talán ennél is súlyosabb gondot okoz mindmáig a magyar gazdaság strukturális válsága. A KGST-örökség ebben van a legnagyobb tehertételként jelen. Nem azért, mert a KGST az ország kifosztását szolgálta volna (ennek feltárása rendkívül bonyolult hosszú távú feladat), hanem amiatt, hogy az így mesterségesen teremtett, igénytelen piac a maga termelési szerkezetet, technológiát konzerváló szerepével fokozatosan leszakította a világpiactól a magyar gazdaságot, és egyúttal sokoldalúan versenyképtelenné tette. Éppen ezért a KGST összeomlásakor kiszolgáltatott helyzetbe került. A korábbi, olyan-amilyen, de mégiscsak létezett nem-

zetközi munkamegosztási rendszer szinte teljeskörű megsemmisülése olyan krízist jelentett, amelyhez csak a történelmi Magyarország szétesésének pillanatát követően kialakult helyzet hasonlítható. Éppen ezért tudomásul kell venni: a gazdaságot nem az új kormány verte szét, hanem, megfordítva a folyamatot: a szovjet birodalom által meghatározott hatalmi és gazdasági rendszer szétesése miatt következett be a rendszerváltás, és ennek nyomán került hatalomra az új kormány. Vagyis a történések időben lényegében egyszerre következtek be, kapcsolatuk azonban alapvetően fordított. Ezzel szemben Kerékyártónak nincsenek információi a nyugati tőkebeáramlás eredményeként végre meginduló szerkezetváltásról, a magyar külkereskedelem piacváltásáról, nem méri fel, hogy a munkanélküliség mennyire strukturális jellegű (csak mellékesen jegyzem meg, hogy talán 1986-ban a dicső emlékeztű Berecz János nyilatkozta azt a BBC-nek, hogy amennyiben komolyan gondoljuk a veszteséges üzemek bezárását, fél év múlva 400.000 munkanélküli lesz Magyarországon), mit jelent a privatizáció, és így tovább. Ezeknek, a mai Magyarország mindannapjait alapvetően meghatározó tényezőknek a figyelembevétele nélkül a helyzetet elemezni nem lehet. Ez a módszer-tani képtelenség egyetlen dolgot bizonyít: hogy a szerzőben, ahogy a magyar társadalomban és a keserves valóságra lassanként rádőbenni kényszerülő volt szocialista államok lakosságában öntudatlanul is tovább él a múlt rendszer stabilitása, kiszámíthatósága iránti nosztalgia, ahol ugyan a szegénység lét-

biztonsággal párosult, s így lett életforma szervező tényező, mégis, minden hamissága ellenére, elfogadhatónak tűnt ez a berendezkedés, mert a kiváltságosok gazdagsága nem mutatkozott meg a mindennapokban. Eközben nincs elegendő információja arról, ami történt és történik.

XI.

Különös módon nem kap komoly helyet Kerékyártó tanulmányában mindennapjaink slágertémája, a sajtó. Ha ez azt jelenti, hogy az előző kérdéseknél, minden láрма ellenére nagyságrenddel kisebb jelentőségű ügynek tartja, akkor egyetértek vele. Annak ellenére, hogy a média ügyből mesterségesen sikerült a küzdő feleknek országos botrány-sorozatot kavarni, végsősoron mégiscsak másodrendű kérdéstről van szó, amiben azonban jelképesen minden konfliktus megjelenik, ami a mai Magyarországon egyáltalán elképzelhető. A régi rendszer monopol helyzetének őrzése, az új kétségbeejtő káderhiánya, a politikai hatalomért folyó harc egy rendkívül fontos presztizscsatájának próbapályája is ez, és sorolhatnánk. Az igazi baj azonban más, és nagyobb. A sajtó, csakúgy mint a politika és a lakosság jelentős része, felkészületlen a demokráciára. Ezért súlyos szerepvárral küzd, amikor egyfelől azt a közvetítő funkciót, amelynek értelmében az információ-áramlás szabadságát is szolgálnia kellene, pro és kontra pártérdekeknek veti alá, másrészt kialakulatlan saját önszabályozása, tehát megtűri magában mindazokat, akiknek szakmai vagy erkölcsi alkalmatlansága sok-

szorosan bebizonyosodott. Kerékyártó azt írja, hogy "különösen veszélyes lehet az információk fokozódó összpontosulása, ami információs monopóliumokhoz, szélsőségesen erős információs és hatalmi centrumok létrejöttéhez vezethet, melyek óhatatlanul konzerválják a meglévő hierarchiákat." Elvileg a tétellel teljes mértékig egyetérthetünk csak azt nem tudni, hogy az említett hatalmi centrumokat hol látja a szerző? A kommunikációs zavarok veszélyességét szándéka ellenére saját példájával bizonyítja Kerékyártó, akinek ez a tanulmánya éppen alulinformáltsággal, a tények ismeretének hiányával bizonyítja, hogy azok a rendszerek, amelyeknek az informálódást is lehetővé kellene tenniük, beérik azzal, hogy a pártpolitika fórumaiként bírálják, vitáznak. Nem képesek tehát a politikai szféra ellenőrzésére, csupán újrajátszák az abban kialakult konfliktusrendszert, anélkül, hogy megteremtve a valódi szellemi és erkölcsi függetlenségüket, képesek volnának önálló életre. A függetlenséget egyetlen formában gyakorolják: a hatalomtól való függetlenség formájában. Sajátos módon erre még a kormányhoz közelálló lapok is töreksenek. Mindennek azonban az a végeredménye, hogy a társadalomban rögzült értékrend, egyfajta beszűkült politikai tudati struktúra továbbra is szinte sértetlenül őrződik.

XII.

Kerékyártó viszonyítási bázisa akaratla-

nul is az, amit a múltban megtapasztalhatott. Az ő érzésvilágában is az a rendszer volt demokratikus, amelyikben nem alakult ki szembeötlő különbség a lakosság egyes rétegei között. Úgy tűnik, ő is, mint olyan sokan, a rendszerváltást úgy képelték el, hogy a dolgok rendje alapvetően a régi marad, csak a hibákat javítjuk majd ki. Ez azonban nem így történt, mert nem történhetett így. A rendszer lényegét ugyanis éppen ezekkel a hibákkal lehet meghatározni, s ezek kiküszöbölése csak a teljes fölszámolás menetében képzelhető el. Ez pedig azt is jelenti, hogy az a fajta (mint utólag nyilvánvalóvá vált: hamis) biztonság, az alsó szinten nivellálás egyenlőségével kielégített szociális igazságérzet nyugalma nem térhet vissza. A szabadság nem könnyű állapot. Az ember magára van utalva, gondolkodnia kell, felelős magáért, ha hibázik, fizetnie kell érte. Ezt a helyzetet nem könnyű elviselni, nem könnyű megszokni. A szabadságot nem lehet ajándékba kapni, személyenként, csoportosan egyaránt meg kell érte küzdeni. Magyarországon 1989-90-ben nem a szabadság korszaka köszöntött be, hanem a rabságé múlt el. A kettő nem ugyanaz. A kívánt szabadság technikájának birtoklásáért keményen meg kell dolgozni, és ebben döntő szerepe van az illúziókkal való leszámolásnak. A demokráciában eltelt két év kiábrándulásainak keserűsége azonban ebbe az irányba mutat.